

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA ANDRAGOGIKY A PERSONÁLNÍHO ŘÍZENÍ

bakalářské prezenční studium
2007–2010

Eva Krchová

Vzdělávání seniorů v České republice a Německu
Education of Seniors in the Czech Republic and Germany

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praha 2010

Vedoucí práce:Doc. Dr. Milan Beneš

P r o h l a š u j i ,

že tuto předloženou bakalářskou práci jsem vypracovala zcela samostatně a uvádím v ní všechny použité prameny a literaturu.

V Praze dne 25.4.2010

.....
.....

Obsah

Resumé	5
Abstract	6
0 Úvod	7
1 Demografická fakta	9
2 Stáří a stárnutí	10
2.1 Definice stárnutí	10
2.2 Tělo a stárnutí	11
2.2.1 Zrak	12
2.2.2 Sluch	12
2.3 Intelekt a stárnutí	13
2.3.1 Terminální degradace	14
2.3.2 Teorie nepoužívání	14
2.3.3 Konkrétní schopnosti intelektu	15
2.3.4 Paměť	15
2.4 Možnosti oddálení stárnutí	16
2.5 Obory zabývající se stárnutím	17
2.5.1 Gerontologie	17
2.5.2 Geriatrie	17
2.5.3 Gerontopedagogika	18
3 Vzdělávání seniorů	19
3.1 Učení se pro stáří	19
3.2 Učení se ve stáří	20
3.3 Formy vzdělávání v seniorském věku	22
3.4 Univerzity třetího věku	24

3.5 Praxeologie edukace seniorů	27
4 Dokumenty vztahující se k problematice stárnutí	28
4.1 Mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí	28
4.2 Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012	30
4.3 Zelená kniha „Nová mezigenerační solidarita jako odpověď na demografické změny“ 2007	33
4.4 Zásady OSN pro seniory	33
5 Konkrétní příklady vzdělávání seniorů	34
5.1 Vzdělávání seniorů na Bergische Universität ve Wuppertalu	34
5.1.1 Poměr mužů a žen	36
5.1.2 Důvody ke studiu v seniorském věku	39
5.1.3 Specifika seniorského studia na Bergische Universität	39
5.1.4 Věk studujících	41
5.1.5 Využití internetu	41
5.2 Akademie třetího věku Kolín	43
5.2.1 Motivace ke studiu	46
5.2.2 Nabídka kurzů	47
5.2.3 Rozhovor s lektorkou	48
6 Závěr	51
7 Soupis bibliografických citací	54
8 Bibliografie	56
9 Přílohy	57

Resumé

Tato práce se zabývá tématem vzděláváním seniorů. V úvodu je vysvětleno, z jakých důvodů jsem si právě toto téma vybrala. Poté uvádím základní demografická fakta zaměřená na věkové rozložení populace v České republice a Německu, dále definuji pojmy stáří a stárnutí a vysvětluji, jak se stárnutí projevuje, ale také, jak je možné stárnutí oddálit.

V další části této práce se již zabývám samotným vzděláváním seniorů, uvádím, v čem se vzdělávání seniorů odlišuje od vzdělávání jiných skupin a jaké jsou současné tendence ve vzdělávání seniorů.

Součástí mé práce jsou i výňatky z mezinárodních a národních dokumentů zabývajících se problematikou stárnutí.

V poslední části práce zmiňuji dvě konkrétní instituce, které se vzděláváním seniorů zabývají, popisují, jak zde vzdělávání seniorů probíhá. Na závěr vyhodnocuji současnou situaci a konstatuji, že byť je v této oblasti patrné zlepšení, především v oblasti metodiky a přípravy lektorů je stále potřeba odstranit mnoho nedostatků.

Abstract

This thesis focuses on the topic of Education of seniors. The Introduction concentrates on the nowadays age structure situation and on the need of self-education through out the entire life of every person.

In the first chapter the demographic data and the future tendencies are mentioned. Next parts of the thesis are dedicated to the explanation of terms 'senescence' and 'aging'.

The central part refers to the theory of education of adults, defines the difference between education of younger and older generations and between the forms of education which is aimed at the seniors.

In the next part there are mentioned several national and international documents which cover the field of senescence of population and the education of seniors.

Finally, there are described two concrete examples of institutions providing the education of adults. One of them is situated in Germany, the other one in the Czech Republic.

At the end I evaluate the situation, stating that even though a big progress takes place, especially in the methodological and praxeological field much should be still improved.

0 Úvod

Výsledky průzkumů demografického vývoje ve vyspělých zemích ukazují, že dochází k postupným změnám ve složení společnosti. Jednou z nejvýraznějších změn je posun ve věkovém složení populace. V posledních desetiletích vzrůstá a nadále se bude zvyšovat počet seniorů. Tato skupina obyvatelstva má své specifické potřeby a zaslouží si větší pozornost, než je jí obvykle věnována. V zájmu seniorů, ale i celé společnosti, je, aby si lidé do co nejvyššího věku uchovávali zdraví nejen fyzické, ale i psychické. Ti, kterým se to podaří, tak mohou i ve stáří žít plnohodnotným životem a zachovat si duševní aktivitu. V dnešní době mají starší lidé sice velmi dobrou lékařskou péči, na druhou stranu mají ale ztížené možnosti uplatnění svých zkušeností. Technický pokrok, změny v přísunu informací, stále se zrychlující tempo rozvoje informačních a komunikačních technologií je pro ně náročné zvládat. Neustálé vzdělávání se je tak pro člověka nutností.

Vzdělávání sebe sama je velmi důležitou složkou rozvoje osobnosti a je důležité mít na paměti, že rozvoj osobnosti je celoživotním procesem a nekončí ani odchodem do důchodu ani jiným milníkem, od kterého už se počítá stáří. Tuto skutečnost by měla mít na paměti nejen celá společnost, ale především senioři sami.

Starší jedinec má ale odlišné předpoklady pro přijímání a vstřebávání nových informací a má i jiná očekávání a požadavky než člověk mladý. Proces vzdělávání seniorů by proto měl být specificky upraven.

Téma vzdělávání seniorů jsem si vybrala především z toho důvodu, že považuji možnost vzdělávat se i ve stáří za velmi důležitou a přínosnou pro celou společnost a také proto, že tato skutečnost bývá často podceňována a přehlížena. Němečtí senioři patří k nejaktivnějším seniorům v Evropě, a tak mě také zajímalo, jaké možnosti v rámci vzdělávání se mají oni.

Ve své práci na začátek uvedu demografický vývoj v České republice a v SRN, protože si myslím, že tato fakta opravdu poukazují na nezbytnost začít se vážně zabývat problematikou seniorské populace. Dále v samostatné kapitole definuji, co je to stáří a jak se projevuje a také jaké jsou možnosti oddálení stárnutí a udržení se fit do vysokého věku, zmíním, jaké obory se stárnutím zabývají.

Ve třetí kapitole se již přímo věnuji vzdělávání seniorů. Rozlišuji v této kapitole učení se pro stáří a učení se ve stáří, dále také jaké jsou možnosti učení se ve stáří, jaké jsou typy seniorů ve vztahu ke vzdělávání se.

Čtvrtá kapitola je věnována mezinárodním i ryze českým dokumentům, které se věnují problematice stáří, stárnutí a vzdělávání seniorů.

V závěrečné kapitole pak uvádím již příklady dvou institucí, které se vzděláváním seniorů zabývají. První z nich je Bergische Universität ve Wuppertalu, kde se zabývám jejich univerzitou třetího věku a jak funguje a také zde uvádím i další fakta z německého prostředí. Druhou institucí je kolínská Akademie třetího věku, svým způsobem jedinečná Akademie třetího věku, protože je provozována soukromou vysokou školou a navíc v poměrně malém městě.

Ráda bych poděkovala Doc. Dr. Milanovi Benešovi za vedení mé bakalářské práce a za cenné rady a připomínky.

1. Demografická fakta

Podle českého statistického úřadu žije v České republice přibližně stejné množství patnáctiletých osob jako osob pětadesátiletých. A byť se v posledních letech hovoří o jakémsi baby-boomu, ze statistických čísel vyplývá, že se o baby-boomu dá hovořit pouze při porovnávání čísel z posledních deseti let. Podíváme-li se hlouběji do minulosti, zjistíme, že před třinácti lety byla porodnost vyšší než dnes, ale stále nižší než např. před dvaceti lety. Z toho je patrné, že česká populace bude pravděpodobně velmi výrazně stárnout a ani případný příliv imigrantů nebude schopen stárnutí populace vybalancovat (www.czso.cz)

V Německu je stárnutí populace ještě markantnější. 64letých lidí je sice méně než 15letých (v roce 1945 byl v Německu zcela jasný propad porodnosti), ovšem lidí, kterým je 74 let, je dokonce více než těch patnáctiletých. Osob mladších dvaceti let je méně než osob starších 65 let. V Německu se ovšem ani v posledních letech nedá hovořit o baby-boomu a porodnost konstantně klesá. „Omlazování populace“ tak zajišťují imigranti, bez kterých by Německo za několik let přestalo dočista fungovat a staří by jasně převážili nad mladou a střední generací (www.destatis.de)

Z těchto údajů vyplývá, že společnost bude muset projít takovými změnami, které povedou k tomu, že staří lidé nebudou odsouváni na okraj společnosti, aby „tak nějak“ v ústraní dožili, bude se s nimi ve všech směrech muset víc počítat. Na druhou stranu z ekonomického hlediska je již dnes patrné, že výše důchodů již nikdy nebude dosahovat v poměru k platu během produktivního života takové výše jako v současnosti a tedy, že lidé se již od mládí budou muset připravovat na stáří. Na osoby v postproduktivním věku ale ovšem bude zacíleno i více nabídek služeb apod. Jednoduše řečeno, vzhledem k demografickému vývoji vyspělých zemí světa se pojem „stáří“ velmi promění.

2. Stáří a stárnutí

Stáří je poměrně nový fenomén. V prehistorických dobách se stáří nedožival nikdo a až do 17. století se pouze jedno procento populace dožívalo vyššího věku než šedesáti pěti let. Během dvou století se toto číslo zvýšilo na čtyři procenta a dnes v západních zemích tvoří senioři více než dvanáct procent populace (Stuart-Hamilton, 1999, str. 19).

Mnoho mladých lidí má dojem, že staří jsou jen na obtíž, připisují jim vlastnosti typu zapšklost, pasivitu, a priori předpokládají, že jsou postiženi některou z demencí a nejsou schopni aktivního a naplněného života a vlastně už jen čekají na smrt. Já si ovšem myslím, že bychom neměli zapomínat na všechna ta pozitiva, která staří lidé společnosti poskytují. Delší život umožňuje člověku provést retrospektivní analýzu svého života, napravit své chyby, přiblížit se pravdě a dosáhnout porozumění smyslu svých činů, staří lidé mohou pomoci společnosti v dosažení potřebné reorientace dějinného vývoje. Přínos stárnutí je také ve spirituální, kulturní a sociálně ekonomické oblasti. Staří lidé mohou předávat své zkušenosti a hodnoty mladým, a tak zajišťovat kontinuitu společenského vývoje. Staří lidé nás vedou k humánnosti a učí nás nejen svým životem, ale dokonce i svou smrtí.

To vše by nás mělo vést k tomu, že na svou vlastní smrt budeme hledět s větší vyrovnaností a uvědomění si odpovědnosti ke generacím, které přijdou po nás.

2.1 Definice stárnutí

Encyklopedie Universum (in Dienstbier, 2009, str. 21) definuje stárnutí jako „zákonitou etapu vývoje jedince, kdy dochází k úbytku fyzických a psychických schopností (involuce). Příčinou je genetické opotřebování a poruchy schopnosti dělení buněk. K typickým projevům patří např. ateroskleróza (kornatění tepen), artróza (degenerace chrupavek), Alzheimerova choroba apod. Stárnutí je individuální (u různých jedinců nastupuje v různém věku a má jiný

průběh) a asynchronní (jednotlivé orgány jsou opotřebovávány nestejně).“

Podle Curtise (in Mühlbacher, 2005, str. 35) stárnutí představuje „zvyšující se pravděpodobnost získat některou z degenerativních chorob“.

Langmeier (in Mühlbacher, 2005, str. 36) definuje stárnutí jako „souhrn změn ve struktuře a funkcích organismu, které podmiňují jeho zvýšenou zranitelnost a pokles schopností a výkonnosti jedince, které kulminují v terminálním stádiu a ve smrti.“

Stáří bývá spojováno s úbytkem fyzických, psychických i sociálních kompetencí. Toto je doprovázeno proměnou sociálního prostředí, proměnou sociálního postavení i proměnou osobnosti stárnoucího člověka.

Stáří se často vymezuje na základě dosaženého věku. Většina gerontologů označuje za počátek stáří (tedy za mezní věk) věk mezi šedesáti a šedesáti pěti lety. V tomto období dochází k evidentním psychickým a fyzickým změnám. (Vždy však musíme mít na paměti, že stárnutí je velmi individuální proces, závislý na mnoha proměnných, a tak je zapotřebí brát chronologický věk pouze jako určité pomocné vodítko.) Dále se stáří dělí na mladší stáří (65-75 let), pokročilé stáří (75-90) a dlouhověkost (nad 90 let) (Stuart-Hamilton, 1999).

2.2 Tělo a stárnutí

Bohužel, stárnutí je neúprosné a změny tělesné schránky, které ve stáří nastávají, nejsou příliš povzbudivé. Tělesné tkáně (např. pokožka a svaly) začínají ztrácet elasticitu, dochází ke zhoršení výkonnosti mitochondrií (ty jsou pro buňku místem získávání energie). Popisované změny mají samozřejmě následně negativní účinek na fungování orgánových soustav. Vylučovací soustava zpomaluje svou činnost a ztrácí výkonnost při exkreci odpadních produktů. Trávicí

soustava je méně zdatná při vstřebávání živin. Ubývá svalové hmoty a síly zbývajících svalů. Dýchací soustava není schopná zajistit takové množství kyslíku jako dříve. Také srdce ztrácí svou sílu, byť v důsledku zužování a snížení pružnosti periferních cév je k rozvádění krve po těle zapotřebí daleko více energie.

Tyto změny mají vliv na fungování mozku a činnost psychiky.

Stárnutí samozřejmě postihuje i smyslové orgány (Stuart-Hamilton, 1999).

2.2.1 Zrak

Budeme-li hovořit o změnách zraku, staří lidé si velmi často stěžují na zhoršení akomodace (schopnost zaostřovat), která vede k presbyopii (vetchozrakosti). Nejzávažnější zrakovou vadou, která postihuje až 75 procent starých lidí je ztráta zrakové ostrosti. Věk ovlivňuje i vnímání intenzity světla, snižuje se rychlost, s jakou jsou lidé schopni přizpůsobit se horším světelným podmínkám, patrný je posun ve vnímání barev. Staří lidé také pomaleji zpracovávají zrakové podněty a pro jejich přesnou identifikaci potřebují delší čas na jejich pozorování. Zmenšuje se zorné pole a zhoršuje se periferní vidění. Šedý zákal, zelený zákal a degenerace maculy (žluté skvrny) mají za následek to, že přibližně 7 procent lidí ve věku 65-74 let a 16 procent lidí starších 75 let je zcela nevidomých nebo vážně zrakově postižených (Stuart-Hamilton, 1999).

2.2.2 Sluch

Stejně tak se ke stáří pojí i zhoršování a změny sluchu. Nejrozšířenějším typem oslabení sluchu ve stáří je presbyakuze (nedoslýchavost stárnoucích), kdy dochází k výraznějšímu zhoršení vnímání zvuků o vysokých frekvencích. Někdy je tento problém navíc doprovázen jevem, který se nazývá posilování hluku, což znamená, že postižený jedinec vnímá zvuky o vysokém tónu hlasitěji, než tyto zvuky ve skutečnosti jsou, často až v bolestivé

podobě. Až deset procent starých lidí trpí tinitem, tedy tzv. „zvoněním v uších“ (Stuart-Hamilton, 1999).

Ve stáří jsou samozřejmě postiženy i ostatní smysly. Tato postižení ovšem nepřinášejí takové psychické změny jako postižení zraku a sluchu. Výrazné zhoršení zraku nebo sluchu stigmatizuje staré lidi a velmi výrazně je vylučuje ze společnosti. Člověk, který má problémy se sluchem se často stahuje do sebe, ve společnosti raději mlčí a snaží se své problémy nedávat najevo. Osoba, která má problémy zrakové je zase velmi často vysloveně odkázána na pomoc druhých, nebo se přinejmenším v již tak pro starší osobu složitém moderním světě ještě hůře orientuje (Dienstbier, 2009).

2.3 Intelekt a stárnutí

Podle Cattella a Horna (in Stuart-Hamilton, 1999) je možné inteligenci rozdělit na inteligenci krystalickou (tzv. moudrost) a inteligenci fluidní (tzv. důvtip). Krystalická inteligence udává množství informací získaných během jedincova života. Fluidní inteligence udává schopnost řešit nové problémy.

Na základě mnoha výzkumů se dá říci, že úroveň intelektu v průměru zůstává zachována přinejmenším během celého produktivního života člověka, některé výzkumy poukazují na to, že do poloviny sedmé dekády života změny v intelektu nestojí vůbec za zmínku.

Celková úroveň intelektu zůstává tedy velmi dlouho stejná, mění se však úroveň fluidní a krystalické inteligence. Fluidní inteligence s věkem slábne, zatímco krystalická inteligence se s věkem téměř nemění. Je ovšem nezbytné mít na paměti, že úbytek fluidní inteligence není v rámci jedné věkové skupiny všeobecně platný; jsou jedinci, kteří úbytku fluidní inteligence velmi dobře odolávají. Z toho vyplývá, že starší lidé se mezi sebou liší v intelektovém výkonu více, než lidé mladší věkové kategorie. V této souvislosti je tedy obtížnější

mluvit o „typicky starém člověku“ než o „typicky mladém člověku“. To, že se stejně staří senioři od sebe mohou lišit velice výrazně, víme ze svého okolí asi všichni.

2.3.1 Terminální degradace

Podle teorie „model terminální degradace“, která se více než na průměrný výkon skupiny zaměřuje na výkon jednotlivce, podávají lidé konstantní výkon po celý svůj život až do několika měsíců před svou smrtí. Tehdy jejich schopnosti prudce slábnou a mysl „pohasíná“. Dle Kleemeiera (in Stuart-Hamilton, 1999) můžeme tvrdit, že pokud jedinec při opakovaném testování náhle vykáže podstatný intelektový propad, pak je velmi pravděpodobné, že v krátkém časovém horizontu zemře.

Problémem této teorie je však to, že je patrně platná jen pro mladší stáří a predikuje smrt pouze tehdy, je-li subjekt testován do dvou let před svou smrtí.

2.3.2 Teorie nepoužívání

Tato teorie tvrdí, že zhoršení schopností souvisí spíše s jejich zanedbáváním než se stářím. Toto zanedbávání vyústí nakonec k úbytku nebo úplné ztrátě funkce. Dokázat nebo vyvrátit tuto teorii je však neobvykle obtížné. Podle provedených výzkumů se dá ovšem soudit, že některé změny jsou na používání téměř nezávislé a zhoršují se s věkem, u jiných musíme brát v potaz oba dva faktory; nepoužíváním se zhoršování schopností podstatně urychluje. Pokud starší lidé proti úbytku schopností aktivně bojují, mohou si velkou řadu z nich zachovat. Starší lidé mají také více životních zkušeností, ze kterých mohou čerpat, a tak se vyrovnat mládí, které je snad bystřejší, ale některé důležité životní zkušenosti mu stále scházejí (Stuart-Hamilton, 1999).

2.3.3 *Konkrétní schopnosti intelektu*

Ve stáří slábne mnoho schopností intelektu, jak je naznačeno již výše, především slábnou ty schopnosti, která jsou vázány na fluidní inteligenci. Zhoršení související s věkem můžeme snadno pozorovat u schopnosti pamatovat si řady slov nebo například u identifikace krátce převedených vizuálních terčů.

Také pozornost je zasažena. Tzv. vytrvalá pozornost (koncentrace na daný úkol bez rozptylování) je poměrně dobře zachována i ve stáří. Avšak výběrová pozornost (při koncentraci jsme něčím rozptylováni) se s věkem zhoršuje a stejně tak i rozdělená pozornost (schopnost koncentrovat se na dvě odlišné činnosti).

Stárnutí postihuje i schopnost organizace pojmů. Tedy jakési abstraktní myšlení. Pro staré lidi je typické, že například pokud mají seskupovat různé pojmy na základě určité podobnosti nebo společné vlastnosti, chybují méně, pokud je úkol zadán nějak „prakticky“. Např. seskupovat pojmy pokrmů, které se k sobě hodí, než čistě abstraktní pojmy (Stuart-Hamilton, 1999).

Zasažena je i tvořivost, tedy schopnost vymýšlet nové a patřičné postupy pro danou situaci a daný jev. Schopnost vymýšlet velký počet tvořivých odpovědí bývá označováno jako dobré divergentní myšlení. Výzkumy prokázaly, že mladí lidé jsou jednoznačně lepší v divergentním myšlení než lidé staří. Bylo by možné argumentovat tím, že „je to důsledek v průměru nižší bystrosti starých lidí, kvůli níž postrádají dostatečnou duševní svěžest potřebnou k testům divergentního myšlení. Rozdíl související s věkem se však objevuje i tehdy, když starší a mladší zkoumané subjekty mají totožnou inteligenci a úroveň vzdělání.“ (Alpaugh a Birren in Stuart-Hamilton, 1999, str. 81)

2.3.4 *Paměť*

Paměť můžeme rozdělit na tři základní druhy: krátkodobá, dlouhodobá a vzdálená. S věkem slábne především dlouhodobá paměť, která ovlivňuje i paměť krátkodobou. V některých testovaných úlohách na krátkodobou paměť však staří lidé prokazovali stejné výsledky jako mladí. Zhoršování paměti nejspíš souvisí se slábnutím fluidní inteligence. Výkon paměti je však také ovlivňován emocionálním stavem, socioekonomickým statusem a dosaženým vzděláním.

Ovšem i paměťové schopnosti jsou velmi individuální a stejně tak jejich pokles – někteří jedinci si udrží dobrou paměť až do velmi pokročilého věku (Stuart-Hamilton, 1999).

2.4 Možnosti oddálení stárnutí

Tato práce si neklade za cíl vysvětlovat příčiny stárnutí a jeho možné oddálení z medicínského pohledu, ovšem mám za to, že pořekadlo „ve zdravém těle zdravý duch“ má určitou platnost, a proto v této podkapitole nastíním obě složky uchování si fyzické i psychické kondice – tedy jak určité zásady k tomu, aby byl člověk fit tělesně i duševně.

Fakt, že každý jedinec stárne jinak a jiným tempem, zde byl zmíněn již několikrát. Jedním z faktorů jsou jiné genetické predispozice, které nelze ovlivnit, jiné faktory však ovlivnit lze. Každý by se tedy měl nejdéle po dosažení dospělosti seznámit s rodokmenem příčin úmrtí svých předků, především se informovat o výskytu kardiovaskulárních nemocí, rakoviny a cukrovky u prarodičů, rodičů a sourozenců a toto posléze konzultovat se svým lékařem. Po dosažení čtyřicítky by měl každý podstoupit komplexní preventivní lékařskou prohlídku a po dosažení konkrétních věkových hranic se zapojit do screeningových programů. Další zásadou je vyhnout se kouření a závislosti na ostatních návykových látkách. Nesmírně důležitý je také pravidelný pohyb a kontrola své váhy. Pravidelný pohyb (stačí pouhá chůze) je

také jedinečnou příležitostí k „pročištění hlavy“, tedy k duševní hygieně. Se zdravým životním stylem se pojí i pravidelná strava, jejíž součástí je ovoce a zelenina a dostatečné množství tekutin. Jednoznačným lékem proti předčasnému stárnutí je ovšem také aktivní duševní činnost. Důležitou složkou prevence je společenský život, dobré vztahy v rodině a kulturní život. V důchodovém věku je žádoucí soustředit se na své koníčky, angažovat se v různých organizacích a samozřejmě také pokračovat ve vzdělávání se, např. na univerzitách nebo akademiích třetího věku (Dienstbier, 2009).

2.5 Obory zabývající se stárnutím

Oborů, zabývajících se stárnutím a stářím je mnoho, já se však budu soustředit na tři z nich. Jsou to vědní obory, které stáří mají již ve svém názvu – gerontologie, geriatrie a gerontopedagogika.

2.5.1 Gerontologie

Gerontologie není samostatnou vědní disciplínou, nýbrž multidisciplinárním souhrnem poznatků o stárnutí a stářím. Gerontologie se dále dělí na gerontologii experimentální (neboli biologickou), sociální a klinickou. Experimentální gerontologie se zabývá otázkami z jakého důvodu a jak živé organismy stárnou, a to především na celulární a subcelulární úrovni. Sociální gerontologie se zabývá vzájemným vztahem starého člověka a společnosti, tím, co staří lidé od společnosti potřebují a jak stárnutí populace ovlivňuje rozvoj společnosti. Gerontologie klinická se zabývá zdravotním stavem a chorobami ve stáří, specifikami jejich výskytu, klinického obrazu, průběhu léčení a sociálními souvislostmi (Mühlpachr, 2004).

2.5.2 Geriatrie

Geriatrie je v podstatě analogický pojem ke slovu pediatrie. Je samostatným specializačním lékařským oborem vycházejícím

z vnitřního lékařství a zabývající se kromě interní problematiky i problémy rehabilitačními, neurologickými, psychiatrickými, ošetrovatelskými a propojením s primární péčí i sociálními službami. Jádrem oboru je zachování a obnova soběstačnosti a rozvoj specifického geriatrického režimu (Mühlpachr, 2004).

2.5.3 *Gerontopedagogika*

Gerontopedagogiku lze chápat v užším a širším smyslu. V užším smyslu je vnímána jako pedagogická disciplína zabývající se výchovou a vzděláváním seniorů. Chápaní gerontopedagogiky pouze v tomto smyslu je však již překonané. Byť je možné uvažovat o výchovném působení na staré lidi a jejich vzdělávání, tyto výchovně vzdělávací aktivity nelze vyčleňovat z kontextu širšího pojetí.

Gerontopedagogika v širším slova smyslu bývá zpravidla definována jako teoreticko-empirická disciplína, která zabezpečuje komplexní péči, pomoc a podporu seniorům při saturování jejich potřeb v nelékařské dimenzi. V tomto pojetí může být gerontopedagogika chápána i jako multioborová disciplína, která čerpá z poznatků sociální práce, lékařství, psychologie, sociologie, andragogiky a práva (Mühlpachr, 2004).

3. Vzdělávání seniorů

Schopnost a motivace starších lidí k učení záleží na vzájemném působení dvou faktorů – osobnosti a životní situace. Člověk zvládá svůj vývoj v určité fázi o to lépe, čím lépe zvládl fázi předchozí. Čím aktivnější jedinec byl a o co více vědomě žil svůj život, o to lépe se bude i v pozdějších letech vyrovnávat s nároky života.

Andragogika vyvinula v této souvislosti dvě strategie: učení se pro stáří a učení se ve stáří (Beneš, 2003).

3.1 Učení se pro stáří

Učit se pro stáří znamená „pochopit biografickou dimenzi lidského života a rozvinout širokou škálu vlastních zájmů mimo povolání“ (Beneš, 2003, str. 140). Závěry výzkumů totiž potvrzují, že ve stáří se nové zájmy již příliš nevytvářejí, spíše se rozvíjejí zájmy stávající nebo se obnovují činnosti a záliby, které jedince v předchozí době zaujaly, ale z nějakých důvodů se jim nemohl věnovat. Učit se pro stáří je tak jakýmsi učením se do zásoby, protože chybí bezprostřední osobní zkušenost se stářím. Nicméně Mezinárodní plán aktivit doporučuje, aby vlády zemí zaváděly nebo podporovaly opatření, která povedou ke zmírnění negativních důvodů a zabezpečení plynulého přechodu z aktivního života k přerušení pracovní činnosti. Tato opatření by také měla přispět k možnosti pružněji určovat věk odchodu do důchodu. V těchto opatřeních mohou být zahrnuty kurzy přípravy na odchod do důchodu a ulehčení pracovní činnosti v posledních letech zaměstnání (Mühlpachr, 2004).

Příprava na stáří je často podceňovaným programem ovlivňování občanů směrem k úspěšnému zvládnutí stárnutí a aktivnímu stáří. Tato příprava by přitom měla být chápána jako přirozená součást široce koncipované andragogiky orientované na osobní rozvoj. Příprava na stáří zahrnuje zdravý životní styl, podporu zdraví ve středním věku, podporu tělesných i duševních aktivit s přiměřenou psychohygienou a relaxací, výběr

vhodných alternativních aktivit, které zaplní volný čas po penzionování. Významná je prevence maladaptace na penzionování se ztrátou smyslu života a s pocity degradace. Dále je důležité vytváření přiměřených materiálních předpokladů, které umožní aktivní život ve stáří, a posilování dobrých mezilidských vztahů a pozitivní vztah k sobě samému i ke svému životu.

Příprava na stáří se podle své délky rozlišuje do tří skupin, a sice na přípravu dlouhodobou, která trvá celý život; střednědobou, která začíná přibližně ve věku od 45 let a krátkodobou, která začíná zhruba dva až tři roky před penzionováním (Mühlpachr, 2004).

3.2 Učení se ve stáří

Učení se ve stáří vychází z poznatků, že starší lidé mají zkušenosti a strategie řešení problémů, které mladý člověk velmi často mít nemůže. Jedná se o zkušenosti získané řešením životních situací, včetně překonaných životních krizí nebo zklamání. Starší lidé mají specifické kompetence, potenciály a schopnosti (tzv. moudrost stáří, která ale není daná každému). I u těchto schopností a znalostí ale platí, že pokud se nepoužívají, vede to k jejich retardaci. Vzdělávací nabídka napomáhá jejich udržení. Neméně důležité je mít možnost využívat své schopnosti a znalosti v sociálním a spolkovém životě (Mühlpachr, 2004).

Motivace k dalšímu vzdělávání záleží u seniorů především na dosaženém vzdělání, dřívější účasti na dalším vzdělávání, na druhu vzdělání. Dalšími důležitými faktory jsou dřívější zájmy, sociální aktivita v rodině i mimo ni, politická angažovanost. Vzdělávání může být také koníčkem a motivací zájem o poznání (Beneš, 2003).

Častým motivem k účasti na různých vzdělávacích aktivitách je také touha po sociálních kontaktech, očekávání okolí, snaha najít smysl života ve vědění, zvládání tělesných, psychických a společenských změn. Vzdělávání seniorů mívá často také charakter prevence, odstranění a

kompenzace nedostatků, přičemž cílem je udržení tělesných a intelektových sil.

Vzdělávání starších lidí je, na rozdíl od školského a profesního, ryze dobrovolné. Nejvíce se senioři učí pomocí masmédií, přátel a rodiny. Čím dál tím více jsou ale poptávány i univerzity a akademie třetího věku, což jasně dokazuje, že pokud je nabídka přizpůsobena potřebám této věkové skupiny, není o zájemce nouze, ba naopak. U seniorů není důležité, zda se učí každý, ale zda každý, kdo se učit chce, se učit může (Beneš, 2003).

Merriam a Lumsden (in Sagebiel, 2004, str. 65) rozlišují čtyři typy starších učících se (older adult learners), přičemž každý typ upřednostňuje jinou formu a způsob učení se.

Prvním typem jsou ti starší lidé, kteří upřednostňují takovou formu studia, na jakou byli zvyklí již dříve, vyhovuje jim tedy formální a strukturovaná výuka. Tito lidé tvoří největší podíl na univerzitách třetího věku a rádi se zapojují do různé vědecké činnosti.

Druhým typem jsou ti starší lidé, kterým spíše vyhovuje pracovat samostatně, a rádi se učí sami. Mohou si tak sami přesně určit, co, jak, kdy a jakým způsobem se budou učit.

Třetím typem jsou lidé, kterým vyhovuje spolupracovat na různých projektech.

A konečně posledním typem, který Merriam a Lumsden definují, jsou ti starší lidé, pro které učení se není nijak důležité, a vzdělávání nevyhledávají.

Oproti tomu psychologická teorie aktivního života předpokládá, že potřeby ve stáří jsou v podstatě totožné s potřebami ve středním věku. Tedy především potřeba být aktivní a mít pocit užitečnosti. Po odchodu do důchodu se člověk musí vypořádat s řadou změn, jedná se zejména o ztrátu sociálních kontaktů, dochází také k omezení aktivity a snížení

možnosti komunikace. Ukončením pracovní činnosti ztrácí jedinec svou profesní roli a tím zároveň i svou funkční identitu. Získává tedy roli, která má charakter ne-role, což často jedince vede k demoralizaci, pocitům neužitečnosti a snižování vlastních hodnot. V této souvislosti však nelze opomenout, že i tyto změny rolí a s tím souvisejících pocitů se mohou individuálně velmi lišit (Mühlpachr, 2004).

Právě rozvíjení systému vzdělávání pro starší občany je jednou z možností, jak těmto negativním jevům, které přicházejí po penzionování, zabránit. Vzdělávání slouží jako kompenzační mechanismus a je dokázáno, že vzdělávací aktivity v postproduktivním věku přispívají k pocitům důstojnosti a životního uspokojení, k začlenění do společnosti a k fyzickému i psychickému zdraví. Vzdělávání se ve starším věku se stává nutnou podmínkou pochopení života v neustále se měnícím světě. Vzdělávání prostřednictvím nových informací poskytuje starším lidem možnost volby jak uspořádat svůj život, jak být spokojenější a vyrovnanější (Mühlpachr, 2004).

Vzdělávání v postproduktivním věku má podle Livečky (in Mühlpachr, 2004, str. 138) čtyři základní funkce. Je to funkce preventivní, anticipační, rehabilitační a posilovací. Pro splnění preventivní funkce musí být různá opatření, která pozitivně ovlivňují průběh stárnutí a stáří, prováděna v určitém předstihu. Anticipační funkce přispívá k pozitivní připravenosti na změny ve stylu života, k nimž dochází především po odchodu do důchodu. Rehabilitační funkce je spojena s obnovováním a udržováním psychických a fyzických sil. Posilovací funkce je považována za nejdůležitější. Posilovací funkce přispívá k rozvoji zájmů, potřeb a schopností lidí v postproduktivním věku, k podpoře jejich aktivit, ke kultivaci zájmů a potřeb. Podle charakteru působení lze tuto funkci označovat také jako stimulační nebo kultivační.

3.3 Formy vzdělávání v seniorském věku

Existují tři základní formy formalizovaného vzdělávání v seniorském věku. Jedná se o lidové univerzity, akademie třetího věku (někdy označované jako kluby aktivního stáří) a univerzity třetího věku.

Lidové univerzity mají tradici zejména ve skandinávských a německy mluvících zemích. Na těchto univerzitách absolvuje starší člověk vzdělávací program společně s mladými studenty. Pozitivum těchto škol spočívá především v ovlivňování a sblížování dvou generací: mladí lidé se učí chápat a porozumět problémům starších, starší generace těží z toho, že její komunikační pole zůstává ve společnosti, která ji přijímá.

Akademie třetího věku a kluby aktivního stárnutí mají oproti tomu dobrou tradici v ČR. Obě tyto formy uspokojují vzdělávací potřeby starších občanů především v těch regionech, kde nejsou vysoké školy. Akademie třetího věku bývají organizovány pod záštitou různých organizací nebo institucí. Vyznačují se přístupností výkladu a přizpůsobováním obsahu místním potřebám a individuálním zájmům občanů v postproduktivním věku. Kluby aktivního stárnutí mají podobné poslání, od akademií třetího věku se ale obvykle liší tím, že se vyznačují trvalejšími neformálními vztahy, rozvíjením osobních zájmů seniorů a uspokojováním potřeby vzájemného osobního kontaktu (Mühlpachr, 2004).

Univerzity třetího věku jsou nejnáročnějším způsobem vzdělávání pro seniory. Jsou to oficiálně uznané instituce, které umožňují občanům v seniorském věku studium vysokoškolské úrovně v nejrůznějších oborech. V České republice je tento typ studia realizován v rámci programu celoživotního vzdělávání. První univerzita třetího věku vznikla v roce 1973 ve Francii. V České republice, resp. Československu vznikla v roce 1986 v Olomouci, o rok později byla univerzita třetího věku založena na Univerzitě Karlově na 1. lékařské fakultě (Mühlpachr, 2004, str. 140). V současné době jsou aktivními členy Asociace U3V ČR následující univerzity a vysoké školy: Univerzita Karlova (9 fakult), České vysoké učení technické, Vysoká škola ekonomická, Česká zemědělská

univerzita, Kulturní dům Vltavská – univerzita volného času, Vysoké učení technické v Brně, Masarykova univerzita, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, Západočeská univerzita Plzeň, Jihočeská univerzita České Budějovice, Univerzita Palackého v Olomouci, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Technická univerzita v Ostravě, Slezská univerzita Opava, Technická univerzita Liberec, Univerzita Pardubice, Univerzita Hradec Králové, Veterinární a farmaceutická univerzita Brno, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Vysoká škola polytechnická Jihlava a Vysoká škola chemicko-technologická v Praze (www.helpnet.cz).

Rostoucí počet univerzit třetího věku a potřeba komunikace mezi nimi vedly k založení Mezinárodního sdružení U3V. Toto sdružení bylo založeno roku 1977, má zkratku AIUTA (Association Internationale des Universités du Troisième Age) a sídlí ve francouzském Toulouse.

AIUTA si klade následující cíle: podporovat základní a další růst U3V po celém světě, navazovat a udržovat kulturní a vědecké kontakty mezi členy, podporovat navazování styků v oblasti regionálních zájmů, koordinovat činnost mezi členy, zejména vzdělávání, studium a výzkum, poskytovat členům informační služby, spolupracovat s organizacemi, jejichž činnost se týká vyššího vzdělávání a životních podmínek starší generace (Mühlpachr, 2003, str. 140).

V poslední době začíná výrazně vystupovat do popředí hlavně sociálně psychologická funkce, kterou mají univerzity třetího věku plnit. Vedle uchování přiměřené kvality života je kladen důraz i na prevenci sociálního napětí mezi mladou a starší generací. Jedním z cílů vzdělávacích aktivit se tak stává i vytváření příležitostí pro setkávání mladší a starší generace a pro výměnu zkušeností mezi nimi.

3.4 Univerzity třetího věku

Univerzity třetího věku jsou zařazeny do systému celoživotního vzdělávání a jejich základní charakteristikou je, že poskytují seniorům vzdělávání na nejvyšší možné úrovni, tedy na úrovni vysokoškolské (univerzitní), čímž se odlišují od ostatních forem osvětové a vzdělávací činnosti orientované na seniory.

Jak bylo zmíněno již výše, první univerzity třetího věku vznikly v 70. letech 20. století ve Francii. Nabízely kromě vzdělávání seniorů-posluchačů také akademickou aktivitu penzionovaným vysokoškolským učitelům. V této první fázi byly sledovány především takové cíle jako: seznámit starší občany s vědeckými poznatky, prohloubit jejich sebepoznání, pomoci starším lidem získat nadhled a tím ulehčit jejich přizpůsobování a orientaci ve stále složitějším a rychle se měnícím prostředí.

V posledních letech se ale důraz klade hlavně na sociálněpsychologické aspekty vzdělávání seniorů na univerzitách třetího věku. Cílem je vytvářet předpoklady pro mezigenerační setkávání a výměnu zkušeností. Jak bylo zmíněno již výše, vzdělávací aktivity bývají považovány za jeden z hlavních faktorů udržení kvality života v postproduktivním věku. Vzdělávání v této fázi života přispívá k mobilizaci intelektuálních a poznávacích funkcí, k upevňování fyzického i psychického zdraví, posilování sebedůvěry a tím vede i k větší životní spokojenosti. Vzdělávání navíc představuje pro již nepracující seniory nové zaměstnání a je důležitým parametrem sociální pozice. Za poslání univerzit třetího věku bývá označováno nejen zabezpečování práva starších osob na vzdělávání, realizace jejich zájmového vzdělávání na současné vědecké úrovni, udržování a zlepšování jejich tělesné kondice, ale i výzkumné aktivity. Analýza realizovaných výzkumných projektů naznačuje, že je věnována dostatečná pozornost přípravě na stáří, tréninkům směřujícím k uchování fyzického zdraví, kognitivní aktivizaci psychických funkcí apod. Poněkud stranou zůstávají motivační a emocionální aspekty života

v postproduktivním věku, učení a vzdělávání nevyjímaje (Mühlpachr, Brno 2004, str. 142).

V současnosti se v problematice univerzit třetího věku dostává do popředí zaměření, náplň a účelnost této činnosti. Tato tendence je znát především v souvislosti se stále se rozšiřující nabídkou vzdělávacích aktivit pro seniory v mimouniverzitních institucích. Tyto vzdělávací aktivity je možné rozdělit do několika přístupů a úrovní, přičemž u všech se uplatňuje aspekt společenské události s navazováním sociálních kontaktů a rozšířením komunikačních příležitostí. Do škály forem vzdělávacích aktivit patří: pouhá nabídka programu pro volný čas; běžná osvětová a populárně naučná činnost; diskusně seminární forma; ucelené cykly přednášek zaměřené na oblast možných zájmů (např. dějiny umění, světová náboženství apod.); ucelené cykly přednášek inovační povahy usnadňující integraci seniorů do společnosti – vzdělávání v oblasti nových technologií, nových problémů měnícího se světa, ekologická problematika atd. (takto získané znalosti mohou pak senioři uplatňovat v běžném denním životě i v rámci svých rodin a širší veřejnosti); ucelené cykly zaměřené na samosprávnou aktivitu seniorů.

Především kombinací ucelených cyklů přednášek inovační povahy a cyklů zaměřených na samosprávnou aktivitu seniorů se může docílit opravdu komplexního vzdělávání seniorů se společensky významnými výstupy, které budou přesahovat osobnostní rozvoj nebo jen ukrácení volného času jednotlivých účastníků.

Významu univerzit třetího věku by měla být samozřejmě přizpůsobena také kvalita výuky, příprava výuky a důsledné dodržování obecně pedagogických, ale i specificky gerontagogických postupů.

Bohužel, právě v propracovanosti gerontagogické metodiky jsou stále ještě velké rezervy. Univerzity třetího věku by si měly stanovovat vyšší cíle než jen zpřístupnění přednášek seniorům. Je zapotřebí se více zabývat

výběrem témat, přípravou pomůcek, tempem přednášky a zpětným hodnocením i pedagogickým auditem. Sledování vytyčeného cíle a využívání zpětné vazby je i v tomto případě zásadní.

Právě propracovaná metodika by měla univerzity třetího věku odlišovat od vzdělávacích aktivit pro mladší generace. Vzdělávací aktivity pro tuto mladší populaci, byť se jedná i osoby předčasně penzionované nebo dlouhodobě nezaměstnané, jsou označovány jako univerzita volného času (Mühlpachr, 2004).

3.5 Úkoly gerontopedagogiky v rámci edukace seniorů

Mezi základní úkoly gerontopedagogiky patří příprava profesionálů pro realizaci výchovně vzdělávacích aktivit se seniory. Je tedy zapotřebí vychovat metodiky pro problematiku volného času seniorů a jejich seberealizaci, pro činnost seniorských center, klubů aktivního stáří, akademií třetího věku. Neméně důležité je získat metodiky pro aktivaci a aktivizaci geriatrických pacientů a klientů v dlouhodobé ústavní péči. Druhým úkolem gerontopedagogiky je výchova terapeutů pro práci s handicapovanými geriatrickými pacienty, kde je zapotřebí navazovat na poznatky speciální pedagogiky. Gerontapedagogiku můžeme ale chápat i jako větev andragogiky, která se nezabývá profesním vzděláváním, nýbrž osobnostním rozvojem seniorů a dotažením konceptu celoživotního vzdělávání ve formalizované podobě i do pozdních fází ontogeneze. V tomto smyslu je ale gerontapedagogika teprve na počátku svého vývoje. Je potřeba rozvinout metodiku vzdělávání, výběr témat, hodnocení efektivnosti výstupů. Zájem seniorů o sebevzdělávání je velký. Je ale třeba dosáhnout takové situace, kdy seniorské programy budou charakterizovány nikoli věkem účastníků, ale metodikou jejich vzdělávání (Mühlpachr, 2005).

4. Dokumenty vztahující se k problematice stárnutí

Populace stárne v celém vyspělém světě. Je tedy zapotřebí, aby si společnost tento fakt uvědomila a přijala taková opatření, která povedou k tomu, že stárnutí populace nebude mít na společnost negativní dopad, ba naopak, může ji v mnohém obohatit. Opatřeními, která by měla zlepšit stávající situaci (tedy zlepšit postavení seniorů ve společnosti a také poskytnout vodítko k tomu, jak využít potenciál starších lidí), se zabývají i mnohé národní a mezinárodní dokumenty. Já v této souvislosti uvádím čtyři z nich, přičemž se vždy soustředím především na ty jejich části, které se týkají stárnutí a vzdělávání ve starším věku.

4.1 Mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí

V roce 2002 byl v Madridu Světovým shromážděním OSN o stárnutí přijat akční plán, který upozorňuje na vzrůstající seniorskou populaci a ustanovuje několik cílů, kterých je potřeba dosáhnout.

Vzhledem k tomu, že tato bakalářská práce se věnuje především vzdělávání seniorů a nikoliv jen stáří jako takovému, uvedu v této kapitole pouze ta ustanovení a požadavky mezinárodního akčního plánu pro problematiku stárnutí, která přímo souvisejí se vzděláváním starších osob.

Jedním ze stanovených cílů je zlepšení životních podmínek a infrastruktury ve venkovských oblastech. Jedním z opatření je mimo jiné „podporovat trvalé vzdělávání, odborný výcvik a přeškolení dospělých ve venkovských a odlehlých oblastech“. Dále „napojit venkovské obyvatelstvo a lidi žijící v odlehlých oblastech na ekonomiku a společnost založenou na znalostech.“ (Mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002, 2008, str. 8) Dalším cílem je integrace starších přistěhovalců do jejich nových komunit. Zde je jako jedno z opatření uvedeno: „Rozvíjet politiky a programy, které, pokud je to vhodné a odpovídá to národním a právním předpisům, usnadňují integraci starších přistěhovalců do sociálního, kulturního, politického a ekonomického života v hostitelských zemích a podporovat respekt vůči těmto

přistěhovalcům.“ (Mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002, 2008, str. 8)

Tématu této práce se ovšem nejvíce týká problém č. 4: Přístup ke znalostem, vzdělávání a výcviku, kdy za cíle je označeno: „Rovnost příležitostí po celý život při dalším vzdělávání, odborném výcviku a rekvalifikaci, jakož i v přístupu k poradenství a zprostředkování zaměstnání. Je zapotřebí zvyšovat gramotnost starších lidí a především žen (do roku 2015 zvýšit gramotnost o 50%), stejně tak je potřeba dosáhnout rovného přístupu k základnímu a dalšímu vzdělávání pro všechny dospělé.“ (Mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002, 2008, str. 11). Je nezbytné povzbuzovat nejen gramotnost, ale i znalost početních výkonů a výcvik starších lidí a stárnoucí pracovní síly v technologických dovednostech a to včetně specializované gramotnosti a výcviku starších lidí se zdravotním handicapem pro práci s počítačem. Dále je nutné zavádět politiky podporující přístup k výcviku a rekvalifikaci starších pracovníků, tyto povzbuzovat, aby využívali nabytých znalostí a dovedností i po dosažení důchodového věku. Musí být zajištěno, aby výhody plynoucí z informačních technologií byly přístupné všem, včetně žen. Stejně tak je zapotřebí, aby byly vypracovány takové manuály, které umožní starším lidem pracovat s informačními technologiemi, aby informační technologie byly využívány pro zlepšování životních podmínek seniorů a aby bylo jednoznačně stanoveno, že ze zaměstnávání starších lidí má prospěch nejen dotyčný zaměstnanec, ale i zaměstnavatel.

Druhým cílem je plné využití potenciálu a odborných znalostí lidí všech věkových kategorií při uznání výhod vyplývajících ze zkušeností získaných s léty praxe.

Je nutné povzbuzovat starší lidi k tomu, aby předávali své zkušenosti a znalosti mladším, povzbuzovat mezigenerační aktivity a umožnit starším

lidem aby působili jako instruktoři a poradci (Mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002, 2008)

4.2 Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012

Národní program přípravy na stárnutí byl vypracován ministerstvem práce a sociálních věcí jako plán opatření pro zkvalitnění života ve stáří. Již v úvodu tohoto programu je uvedeno, že „lepší zdraví a delší život jsou významné hodnoty samy o sobě. Společnost, v níž jsou lidé zdravější, vzdělanější a žijí déle, představuje příležitost pro ekonomický a sociální rozvoj.“ (Národní program přípravy na stárnutí. 2008). Dále se poukazuje na to, že ke zvýšení kvality života ve stáří je nezbytné dát v průběhu života (tedy nikoli jen v mládí a dětství) příležitost pro uplatnění, učení, vzdělávání a aktivní život všem lidem. Lineární model vzdělávání, práce a důchod stále více přestává platit a hranice mezi jednotlivými fázemi životního běhu se stávají flexibilnějšími a méně ostrými. Podle tohoto národního programu by v centru změn realizovaných v kontextu stárnutí měli stát starší lidé a jejich znalosti. Je zapotřebí rozšířit možnosti pro aktivní a soběstačný život ve stáří.

V druhé části tohoto dokumentu jsou definovány základní principy. Patří mezi ně spolupráce vlády a samosprávních celků, je podtržena potřeba důstojnosti ve stáří, národní program se v této části odvolává na dokument OSN „Program výzkumu v oblasti stárnutí pro 21. století („The Research Agenda on Ageing for the 21st Century“), který byl zpracován a přijat ve spolupráci Mezinárodní gerontologické a geriatrické asociace a Programu OSN pro stárnutí ve Valencii v roce 2002.

Národní program dále vytyčuje strategické priority. Mezi ně patří aktivní stárnutí, prostředí a komunita vstřícná ke stáří, zlepšení zdraví a zdravotní péče ve stáří, podpora rodiny a pečovatelských služeb a podpora participace na životě společnosti a ochrana lidských práv.

Aktivního stárnutí má být dosaženo mnoha způsoby. Jedním z nich je zajištění vyšší zaměstnanosti starších lidí. Toho má být dosaženo dalším vzděláváním během života a zlepšením zdravotní péče, protože zdravější a vzdělanější lidé budou ochotnější déle pracovat a jejich přínos bude větší. Je také žádoucí zlepšit kvalitu pracovního života. Ekonomická aktivita starších osob má přispívat ke zvýšení kvality života těchto osob, jejich rodin i celé společnosti. Dále se hovoří o nezbytnosti neustálého vzdělávání v průběhu celého života, což je ovšem myšleno pouze v souvislosti s nezbytnými kompetencemi a znalostmi k výkonu zaměstnání. Jedním z opatření vlády je: „V rámci programů zaměstnanosti nabízet starším osobám speciální programy rekvalifikace a poradenství. Nezaměstnaným osobám starším 50 let povinně nabízet individuální akční plány (IAP) s komplexním řešením situace.“ (Národní program přípravy na stárnutí. 2008) Dalšími opatřeními jsou: „Podporovat vzdělávání dospělých v síti škol, a to i prostřednictvím systémových projektů Evropského sociálního fondu. Zakládat Centra celoživotního učení, která budou podporovat jak nabídku, tak poptávku po celoživotním učení.“; „Realizovat projekt „Podpora individuálního dalšího vzdělávání“, který bude zaměřen na rozvoj schopností ve využívání informačních technologií, jazykových a dalších dovedností.“ (Národní program přípravy na stárnutí. 2008)

V rámci priority prostředí a komunita vstřícná ke stáří se vláda usnesla mimo jiné na opatření, které si klade za cíl podporovat samosprávy a neziskové organizace při zřizování komunitních center a kontaktních poradenských míst pro seniory. Dále je jejím cílem, aby do vzdělávání policistů, právníků, pedagogů, sociálních pracovníků a dalších profesí byly zahrnuty poznatky o specifických potřebách a rizicích seniorů a další poznatky z oblasti gerontologie.

Mezi důležitá usnesení, která mají podpořit rodinu a pečovatele se řadí i následující úkol: „V rámci dotačních a dalších programů podporovat

projekty zaměřené na spolupráci žáků v základním a středním vzdělávání se seniory, např. setkávání s pamětníky, poznávání rodinné a regionální historie, práce na PC, umělecká vystoupení“ (Národní program přípravy na stárnutí, 2008).

Přímo na vzdělávání seniorů, kteří již nejsou ekonomicky aktivní, se zaměřuje až osmá část národního programu, která se týká participace a lidských práv. V odstavci 8.1 se doslova píše: „Zapojení do života komunity a společnosti, pocit uznání a užitečnosti, ocenění zkušeností a smysluplné využití volného času jsou důležité pro pozitivní sebepojetí a životní spokojenost člověka v každém věku. Důležité je podpořit participaci seniorů na vzdělávacích, kulturních a společenských aktivitách a na řešení a rozhodování o otázkách, které se jich významně dotýkají. Sociální začlenění předpokládá zachování sociálních vztahů a kontaktů, právo na sebeurčení a participaci na životě společnosti.“ (Národní program přípravy na stárnutí, 2008) V odstavci 8.3 je uvedeno, že „Významným zdrojem aktivního života jsou vzdělávací, zájmové a volnočasové aktivity. Vzdělávání zvyšuje adaptabilitu a přispívá ke zvládnutí sociálních a společenských změn, včetně zavádění moderních komunikačních a informačních technologií. Vzdělávání nabízí možnost orientace na nové perspektivy a hodnoty, stimuluje občanské aktivity, má pozitivní vliv na zdraví a zabraňuje sociálnímu vyloučení.“ (Národní program přípravy na stárnutí, 2008) Dále je poukazována na technologický pokrok a s tím spojenou potřebu zajistit, aby starší lidé neztráceli krok s novými technologiemi, především s internetem a je stanovena nutnost zajistit rovný přístup k internetu všem osobám. Jako důležité opatření je stanoveno „Podporovat rozvoj univerzit třetího věku a dalších vzdělávacích aktivit pro seniory. Podporovat vzdělávací aktivity na místní úrovni, včetně aktivit zaměřených na zvládnutí informačních a komunikačních technologií. Podporovat dostupnost informací

o vzdělávacích aktivitách pro seniory.“(Národní program přípravy na stárnutí, 2008).

4.3 Zelená kniha „Nová mezigenerační solidarita jako odpověď na demografické změny“ (2007)

V této tzv. Zelené knize je uvedeno, že má-li česká společnost efektivně čelit demografickým změnám, musí být co nejdříve provedena lisabonská agenda a musí být zaváděny takové politiky, které si kladou za cíl větší účast v pracovním procesu takových skupin, jako jsou mladí lidé, ženy a senioři. Ke zvládnutí demografických změn je také potřeba zapojení všech skupin společnosti a bude zapotřebí vybudovat jakousi mezigenerační solidaritu, tato forma solidarity by měla stát na předávání zkušeností a dovedností.

Dále se počítá s tím, že senioři budou chtít zůstat i ve vyšším věku pracovně aktivní. Tento trend je možno sledovat v USA, kde je ve věkové skupině 65-74 let pracovně aktivních 18 % lidí oproti 5,6 % v Evropské Unii – údaje z roku 2003 (Nová mezigenerační solidarita jako odpověď na demografické změny, 2005, str. 9).

4.4 Zásady OSN pro seniory

Zásady OSN pro seniory byly přijaty Valným shromážděním OSN (rezoluce 46/91) dne 16. prosince 1991. Vlády jsou vyzývány k tomu, aby tyto zásady včlenily do svých národních programů, kdykoli je to možné. Některé hlavní myšlenky zásad jsou následující: Senioři by měli mít přístup k odpovídajícím výcvikovým a vzdělávacím programům, dále by měli mít možnost využívat příležitosti k plnému rozvoji svých schopností a měli by mít přístup ke vzdělávacím, kulturním, duchovním a rekreačním zdrojům společnosti (Zásady OSN pro seniory, 2005).

5. Konkrétní příklady vzdělávání seniorů

V této kapitole bych ráda uvedla jako příklad vzdělávání seniorů na dvou konkrétních vysokých školách, neboť se domnívám, že je důležité uvádět nejen teoretické poznatky, ale i to, jak vzdělávání seniorů funguje v praxi.

První z těchto dvou institucí je Bergische Universität Wuppertal, jejímž sídlem je Wuppertal v Severním Porýní – Vestfálsku. Druhou je Academia Rerum Civilium – Vysoká škola politických a společenských věd s.r.o., soukromá vysoká škola, která sídlí v Kolíně.

Tyto školy jsem si vybrala záměrně. Prostředí Kolína i prostředí Severního Porýní-Vestfálska dobře znám. Navíc Wuppertal a Kolín mají mnoho společného. Obě města jsou silně průmyslová a v blízkosti metropolí (Kolín je nedaleko Prahy, Wuppertal nedaleko Düsseldorfu – hlavního města dané spolkové země). Obě města jsou středně velkými městy v rámci svého regionu (byť ve Wuppertalu žije přibližně desetkrát více obyvatel než v Kolíně) a obě školy zajišťují jako jediné instituce v daném městě univerzitu (ve Wuppertalu) respektive Akademii (v Kolíně) třetího věku.

Zajímalo mě, jak vzdělávání seniorů na těchto školách probíhá, jaké kurzy jsou seniorům nabízeny, jaký je poměr mezi muži a ženami, kteří se vzdělávají, jakou mají tito lidé motivaci ke studiu a co jim studium přináší. Zabývám se také rolí internetu ve vzdělávání, v podkapitole věnující se kolínské akademii třetího věku se věnuji vzdělávání seniorů z pohledu lektorky učící na této akademii.

5.1 Vzdělávání seniorů na Bergische Universität ve Wuppertalu

Univerzita třetího věku funguje na Bergische Universität ve Wuppertalu již od akademického roku 1987/1988. Standardní doba studia na této univerzitě třetího věku je pět semestrů, tedy dva a půl roku a senioři si mohou vybrat pro své studium jakýkoli společenskovědní obor. Možnost studia na této U3V není podmíněn ani určitým dosaženým vzděláním, ani

věkově ohraničen, studovat tedy mohou i ti, kteří například ještě nedosáhli ani 50 let věku. Podmínkou je tedy skutečně jen motivace a ochota učit se novým věcem a být otevřený pro nové akademické poznatky.

Studenti wuppertalské univerzity třetího věku mohou studovat jakýkoli z následujících oborů: obecná sociologie, právo, politologie, sociální pedagogika, sociální psychologie, speciální sociologie, statistika, ekonomie. Tyto tzv. společenskovědní obory tvoří základ certifikovaného studia univerzity třetího věku. Jako nástavba k těmto společenským vědám jsou ještě nabízeny předměty z tzv. duchovních nauk: evangelická a katolická teologie, dějiny, pedagogika, filozofie, psychologie a v rámci zvláštních přednášek i sportovní věda.

Studenti dále mohou navštěvovat i další kurzy, které jsou na wuppertalské univerzitě nabízeny, na tyto kurzy už se ale nevztahuje certifikace. To znamená, že senioři se do nich mohou zapsat, plnění těchto kurzů ale nemá vliv na získání certifikátu z některého z výše zmíněných oborů.

Doba studia je rozdělena do několika fází. První semestr je označován jako orientační fáze, kdy k úspěšnému završení semestru stačí účast na přednáškách a seminářích. Druhou fází je tzv. základní studium, které trvá od druhého do čtvrtého semestru a během této fáze musí student získat dvě potvrzení o úspěšném absolvování kurzů (v tomto směru se U3V neliší od klasického studia na německých univerzitách; tzv. „potvrzení o úspěšném absolvování“ mohou být srovnatelná s českým zápočtem nebo zkouškou, toto potvrzení je možné získat na základě složené zkoušky, předneseného referátu nebo odevzdané domácí práce). Po základním studiu následuje fáze samotného studia, tato fáze nastupuje v pátém semestru a zde je zapotřebí získat dvě oznamovaná „potvrzení“ z předmětů, které si student zvolil již během základního studia. Po pátém semestru přichází ukončení studia. Pro získání certifikátu z U3V je nutné, aby student odevzdal závěrečnou práci a obhájil ji.

5.1.1 Poměr mužů a žen

V rámci univerzit třetího věku se vzdělává daleko více žen než mužů. Toto je dáno několika faktory.

Prvním z nich je, že ženy se obecně dožívají vyššího věku než muži, čili žen v seniorském věku je více než mužů v seniorském věku. Dalším faktorem je, že ženy bývají více společenské a mívají větší potřebu sociálních kontaktů, které jim vzdělávání prováděné ve formě různých kurzů, na které je potřeba docházet, poskytuje. Dalším z možných důvodů, proč se ženy-seniorky více účastní vzdělávacích kurzů, je i fakt, že je možné říct, že je více kurzů orientovaných na společenské vědy, rozvoj jazykových dovedností a životní styl než technicky nebo ekonomicky zaměřených kurzů (Dewe, Wiesner, Zeuner, 2004).

Jako další příčina většího zastoupení žen v řadách studentů univerzity třetího věku je ta skutečnost, že ženy v mládí často neměly příležitost vzdělávat se tak, jak chtěly. Ženy dříve zakládají rodiny než muži a po jejím založení také zůstávají doma s dětmi a starají se o domácnost. Mnoho žen právě z tohoto důvodu nestudovalo na univerzitách a v seniorském věku pak v univerzitách třetího věku vidí šanci, jak si své vzdělání doplnit a konečně se věnovat tomu, na co dříve kvůli jiným povinnostem neměly čas. Tuto domněnku potvrzuje i fakt, že většina studentek-seniorek má středoškolské vzdělání, zatímco u studentů-seniorů převyšuje vysokoškolské vzdělání. Stejně tak 34% studentek-seniorek se po založení rodiny již nikdy nevrátilo zpět do zaměstnání, zatímco z mužů ve zkoumaném vzorku nebyl žádný ani jen na ohraničenou dobu v domácnosti - oproti 60% žen (Sagebiel, 2004, str. 37).

Dalším možným důvodem většího procentuálního zastoupení žen je to, že ženy odcházejí dříve než muži do důchodu, a tak mají více „času“ na to, aby se vzdělávaly. Dále také to, že ženy hůře snášejí tzv. syndrom prázdného hnízda a poté, co se jejich děti osamostatní, snaží se najít jiný smysl života – a nachází ho často právě ve vzdělávání.

V letech 1987 až 1998 tvořily ženy dvě třetiny všech studentů na univerzitě třetího věku ve Wuppertalu. Je však důležité podotknout, že v posledních letech (zhruba od akademického roku 2003/2004) se podíl mužů značně zvýšil. Přesto však celé studium úspěšně ukončí certifikátem větší procento žen než mužů. V období mezi letním semestrem 1991 a zimním semestrem 2001 studovalo na wuppertalské univerzitě třetího věku 1120 osob, z nichž 366 bylo mužů a 754 žen (Sagebiel, 2004, str. 93).

Zhruba stejný poměr v zastoupení mužů a žen je i na jiných německých univerzitách, viz tabulka níže (Sagebiel, 2004, str.).

Jméno univerzity	Muži	Ženy	Celkový počet
TU Berlin (1994-2001)	133	882	1015
Bielefeld (1987-1997)	424	846	1270
Dortmund (1993-2000)	489	1393	1882
Freiburg/Breisgau (1991-2001)	2001	5328	7329
Göttingen (1995-2001)	766	1449	2215
Magdeburg (1991-1996)	138	462	600

Münster (1996-2001)	6504	12790	19294
Oldenburg (1991-2001)	2434	3173	5607
Ulm (1991-2001)	3412	6824	10236
Wuppertal	366	754	1120
Dohromady	22953	40405	63358

Především na univerzitách v Bielefeldu, Göttingenu, Magdeburgu, Münsteru a Ulmu se dá vyzorovat trend zvyšování počtu mužů oproti ženám.

Na wuppertalské univerzitě byl proveden i průzkum, který se zabýval otázkou, proč se ženy rozhodnou pro studium na univerzitě třetího věku. Jak bylo již výše zmíněno, jedním z důvodů bývá odchod do důchodu, dalším konec „rodinné fáze“, čili vylétnutí dětí z hnízda (tento důvod uváděly především ty ženy, které po narození dětí zůstávaly v domácnosti a plně se věnovaly rodině), těžké onemocnění, které ženy vedlo k tomu, aby přehodnotily svůj život a ujasnily si, co je pro ně v životě skutečně důležité – pro mnohé z nich je to touha po nových poznacích, některé ženy uváděly jako impuls ke studiu i péči o blízkou osobu nebo dokonce smrt blízké osoby, vzdělávání pak slouží jak příležitost k odreagování se a možnost společenského kontaktu.

Zajímavým faktem také je, že o studium jeví zájem především ženy svobodné nebo vdovy. Ženy, které jsou vdané, mívají často pocit, že svůj plný čas musí věnovat muži anebo naopak, dokud jejich manžel žije, nemají takovou potřebu sociálního kontaktu s jinými lidmi. Oproti tomu muži, kteří se vzdělávají na univerzitách třetího věku, jsou z 90% ženatí.

Dále je důležité podotknout, že muži studující na univerzitě třetího věku bývají svými partnerkami ve studiu podporováni, zatímco ženy jsou partnery a přáteli často od studia zrazovány.

5.1.2 Důvody ke studiu v seniorském věku

Kromě již výše zmíněných důvodů, které jsou objektivní a celkem jednoduše zkoumatelné a pozorovatelné, uváděly respondentky výzkumu mnoho dalších důvodů. Nejčastěji byl udáván důvod, že se díky studiu cítí jako rovnocenné partnerky pro rozhovor; chtějí si zvyšovat své kompetence a kvalifikaci a chtějí se více zapojovat do společenského života, což jim studium ve skupině vrstevníku, ale i mladších studentů umožňuje.

Po několika semestrech studia uváděly studentky-seniorky, že se cítí být sebevědomější, sebejistější a samostatnější. Lépe se dokážou zorientovat ve svých pocitech a mají dojem jakési „nové identity“, „nového já“.

Z výzkumu lze usuzovat, že zatímco muži si ze studia odnášejí především nové poznatky, ženy se studiem seberealizují a nacházejí ve studiu směr, jak se dál ubírat svým životem.

5.1.3 Specifika seniorského studia na Bergische Universität

Oproti mnoha jiným univerzitám třetího věku se wuppertalská univerzita liší v mnoha ohledech. Jedním z nejvýraznějších je to, že studenti skutečně musí podávat určitý výkon a že studenti-senioři jsou začleněni do výuky s ostatními studenty.

Specifikem je již výše zmiňovaná závěrečná práce, kterou musí student univerzity třetího věku odevzdat a obhájit ji a která má skutečně formu jakési bakalářské práce. Tato práce musí odpovídat kritériím odborné, vědecké práce v rozsahu větším než bývají klasické domácí práce (to, co je v Německu označováno jako

domácí práce, by se dalo česky označit pojmem seminární práce, obvykle bývá v rozsahu 5 až 15 stran) a musí se týkat tématu, které si student předem zvolil a které souvisí s oborem, ve kterém je student zapsán.

Pro mnoho studentů je vypracování této práce značně náročné, protože nikdy dříve žádnou obdobnou práci v takovém rozsahu nepsali (většina studentů jsou ženy se středoškolským vzděláním, jak bylo zmíněno výše) a mnoho z nich také udává, že certifikát, který získají teprve až po obhájení práce, pro ně není důležitý, a tak ukončí své studium, aniž by práci napsali a získali certifikát. Ti studenti, kteří však dokážou svou práci obhájit, mají jistotu, že jejich studium nebude bráno na lehkou váhu a certifikát jim může značně vylepšit pozici na pracovním trhu (mají-li zájem pracovat v budoucnu).

Druhým zmíněným specifickým je to, že studenti univerzity třetího věku navštěvují přednášky a semináře ve velké míře i se studenty klasického prezenčního studia. Byť podle gerontologického pohledu tento postup není vysloveně pozitivní – vzdělávání seniorů by se nemělo odlišovat tím, kdo je vzděláván, nýbrž tím, jakým způsobem, jakou formou je vzděláván- lze na něm spatřovat i některé klady.

Vzdělávání starší a mladší generace společně s sebou jistě přináší možnosti obohacení generací navzájem, starší mohou předávat mladším mnoho zkušeností, ať už životních nebo profesních. Mladší zase předávají seniorům svůj pohled na svět, mohou jim pomoci pochopit spoustu souvislostí dnešního světa. Tato koedukace mladších a starších by tedy měla přispívat k větší mezigenerační toleranci a pochopení uvažování těch druhých.

5.1.4 Věk studujících

Bohužel, rozsáhlejší průzkum na téma věk studujících na univerzitě třetího věku nebyl ve Wuppertalu nijak podrobněji prováděn. Nicméně na základě určitých informací lze říci, že největší podíl tvoří senioři a seniorky ve věku 61 až 70 let. Druhou největší věkovou skupinou jsou studenti ve věku 51 až 60 let. Oproti tomu poměrně málo jsou zastoupení lidé mladší padesáti let, ale stejně tak i lidé starší sedmdesáti let.

I u většiny ostatních zkoumaných německých univerzit třetího věku byly zjištěny téměř totožné výsledky. Pouze univerzita v Magdeburgu vykazovala nejvyšší počet studentů ve věku 51 až 60 let. V posledních několika letech ale i na této univerzitě začínají převažovat studenti starší 60 a mladší 70 let.

5.1.5 Využití internetu

Internet neovlivňuje jen osoby, které ho aktivně využívají, nýbrž i ty, kteří se k jeho využívání staví skepticky a od soudobého technologického vývoje si drží odstup. Internet je stále více a více využíván nejen v soukromé sféře, ale i v profesním životě a jako možnost přístupu ke službám. S tím je spojené i to, že již dnes mnoho univerzit nabízí možnosti e-learningu, online kurzů, online databází i online knihoven. Z toho vyplývá, že schopnost pracovat s internetem se stává čím dál tím více samozřejmou, s určitou nadsázkou se dá říct, že tato schopnost je téměř nezbytná k plnohodnotnému životu. Vyhledávat na internetu a pracovat s ním se stává klíčovou kompetencí, kterou by měli získávat již žáci na základní škole.

Evropská unie v roce 1999 vypracovala projekt eEurope, který byl v Německu přijat jako „Internet für alle“ (Internet všem), který je v některých spolkových zemích cíleně prosazován.

Avšak přes všechny tyto snahy je procento uživatelů mezi seniory (a lidmi s nízkým vzděláním) hluboko pod průměrem ostatních skupin. A je otázkou, zda starší senioři jen nechtějí internetu využívat, nebo zda je jejich nechuť k tomuto médiu způsobena nedostatkem příležitostí k jeho využití a neznalost zacházení s ním.

Starším lidem (stejně jako mladým) poskytuje internet možnost získávat informace o tématech, která jedince zajímají, bez ohledu na to, kde se jedinec právě nachází, a umožňuje také vyřizovat všednodenní záležitosti (internetové bankovníctví, vyhledávání jízdních řádů atd.) a komunikovat s okolím. Na internetu je možné najít také mnoho velmi užitečných informací a rad, senioři mohou obzvlášť ocenit portály, které se přímo orientují na starší generaci.

Internet v poslední době začínají využívat i univerzity třetího věku, aby umožnily přístup k informacím i těm starším občanům, jimž zdravotní stav nebo jiné okolnosti neumožňují účastnit se klasického studia.

Jeden z nejpropracovanějších a také nejstarších programů podporující využívání internetu při vzdělávání starších je německé Zentrum für Allgemeine Wissenschaftliche Weiterbildung der Universität Ulm (dále pouze ZAWiW), které již od roku 1996 podporuje projekty pro zlepšení smysluplného využívání internetu, přičemž jednou z cílových skupin jsou právě senioři.

V roce 1997 byl spuštěn jeden z prvních internetových portálů zaměřený na starší občany- čtyřjazyčný portál Learning in Later Life (zkráceně LiLL). Jedná se o portál, který propojuje univerzity, které se zaměřují na další vzdělávání, univerzity třetího věku a jiné instituce z 19 zemí.

ZAWiW spustil také modelový projekt „Gemeinsamlernen übers Netz“ (společné učení po síti). V tomto sedm let starém projektu

byli starší dospělí pobízeni k tomu, aby prostřednictvím internetu společně pracovali a vzájemně se učili. Takováto forma učení umožňuje, aby spolu lidé se stejnými zájmy mohli komunikovat bez ohledu na to, kde se zrovna nacházejí. Tak dostávají lidé z různých spolkových zemí možnost učit se jeden od druhého a vyměňovat své zkušenosti. Cílem je, aby spolu vytvořili jakousi domácí práci. Internet v mnoha případech ale slouží jen jako odrazový můstek k tomu, aby se lidé mohli potkat i v reálném životě a navázat tak sociální kontakt se svou vzdělávací skupinou.

Pracovní skupiny nejčastěji zpracovávají témata typu „Včera bylo dnes“, „Vlast a cizina“, „Pohlaví a role“ apod. Senioři, kteří se vzdělávají tímto způsobem, bývají velmi motivovaní a snaží se využívat všech technických vymožeností, které jim informační technologie nabízejí, aby s ostatními členy skupiny mohli dobře komunikovat (Sagebiel, 2004).

5.2 Akademie třetího věku Kolín

Kolínskou akademii třetího věku (stejně jako akademii volného času) zaštiťuje Vysoká škola politických a společenských věd s.r.o. Akademie třetího věku funguje na této soukromé vysoké škole od roku 2006 a těší se velkému zájmu.

Vzhledem k tomu, že se jedná o akademii třetího věku a nikoli o univerzitu třetího věku (která by se pravděpodobně v Kolíně, který má 30 000 obyvatel, nenaplnila). Z tohoto důvodu nejsou parametry obou institucí (kolínské a wuppertalské) rovnoměrně srovnatelné. Nicméně jsem toho názoru, že pro tuto bakalářskou práci je vhodné poukázat nejen na univerzity třetího věku (což je zde zastoupeno wuppertalskou univerzitou třetího věku), ale i akademie třetího věku (zde zastoupeno právě kolínskou akademií třetího věku), neboť tyto akademie tvoří významnou složku vzdělávání a pro města obdobné velikosti tvoří reálnou

možnost jak zpřístupnit seniorům vzdělávání na kvalitní úrovni. Věnovat se v plném rozsahu oběma formám vzdělávání jak v německém, tak v českém prostředí, by bylo již nad rámec rozsahu této bakalářské práce.

Kurzy na kolínské akademii třetího věku (dále již jen A3V) jsou vždy semestrální, přičemž u některých kurzů je zajištěna návaznost i v dalších semestrech (jedná se především o jazykové a počítačové kurzy). Každých čtrnáct dní se koná přednáška, která trvá 90 minut. Celkem účastník kurzu absolvuje 20 hodin, přičemž k úspěšnému absolvování kurzu je zapotřebí alespoň 50% účast na přednáškách. Aby účastník získal certifikát, který dokládá, že jedinec kurz úspěšně absolvoval, musí na konci semestru odevzdat esej, jedná-li se o klasické přednášky, jazykové kurzy bývají zakončovány testem nebo rozpravou s lektorem na dané téma. Již z tohoto je patrný rozdíl mezi náročností univerzity třetího věku ve Wuppertalu a akademií třetího věku v Kolíně. Přesto je třeba připomenout, že i na wuppertalské U3V mnoho seniorů dokončí studium bez získání certifikátu, protože tento certifikát pro ně není příliš důležitý. Zásadnější rozdíl je spíše v tom, že na U3V trvá studium pět semestrů, přičemž semestry na sebe navazují a studium jde více do hloubky.

Účast v kurzech A3V má jedinou podmínku, a sice jedinec musí být starší 55 let. Pokud je mladší 55 let, může se účastnit kurzů v rámci akademie volného času.

Nicméně ani zde není dodržována idea, že vzdělávání seniorů by se svou metodikou mělo odlišovat od vzdělávání mladších generací. Akademie třetího věku a akademie volného času jsou zde totiž v podstatě propojené, totožné kurzy jsou nabízeny jak v rámci A3V, tak akademie volného času a složení účastníků kurzů je pak v podstatě náhodné a v jedné skupině se vzdělávají sedmdesátníci s dvacátníky současně. Na druhou stranu je ovšem pravda, že poměrně často vznikají věkově relativně homogenní skupiny, což je dáno především zaměřením kurzu a také hodinou, kdy se

kurz koná – na dopolední kurzy chodí spíše lidé v již důchodovém věku, na večerní kurzy zase spíše ti lidé, kteří ještě pracují.

Poměr mužů a žen je i na kolínské akademii třetího věku (stejně jako akademii volného času) značně nevyrovnaný a odpovídá všeobecnému trendu, kdy počet žen velmi značně převyšuje počet mužů. V zimním semestru 2007 se kurzů účastnilo celkem 409 lidí (počítáno dohromady A3V a akademie volného času), z toho pouze 94 mužů (tedy 23 %).

Zajímavý je také poměr účastníků, kteří kurzy navštěvují v rámci A3V a těch, kteří je navštěvují v rámci akademie volného času. V zimním semestru 2007 se kurzů účastnilo 247 lidí v rámci A3V a 162 v rámci akademie volného času.

V zimním semestru 2009 nastává v počtu účastníků kurzů zajímavý posun, a sice kurzů se účastní pouze 166 lidí, z toho 26 mužů (necelých 16% z celkového počtu). 100 lidí se vzdělává v rámci A3V a 66 v rámci akademie volného času.

Na první pohled se zdá být tento pokles účastníků nelogický nebo by se mohlo zdát, že indikuje určitou nespokojenost účastníků s kurzy. Na základě hodnotících dotazníků, které uchazeči vždy na konci semestru vyplňují a na základě informací, které mají na rektorátě uvedené školy k dispozici, jsou ovšem příčiny poklesu počtu účastníků někde jinde.

Sebevzdělávání (a obzvláště sebevzdělávání v pokročilejším věku) nepovažují lidé za nutnost, spíše je považováno za určitý koníček, kterého je možné se za určitých okolností vzdát. Na podzim 2007 byla ekonomická situace značně jiná než na podzim 2009 a mnoho lidí se právě z důvodů ekonomické krize rozhodlo kurz neabsolvovat.

Druhým důvodem se zdá být to, že v roce 2007 velmi oblíbený kurz „Práce s počítačem“, který má několik úrovní – od začátečníků až po pokročilé, již splnil svůj účel a ti lidé, kteří měli zájem naučit se pracovat

s počítačem v rámci nějakého kurzu, se to již naučili. Stejně tak v roce 2007 se bez problémů naplnil kurz francouzštiny, ale v roce 2009 již o francouzštinu nebyl zájem.

Třetím „problémem“ zimního semestru 2009 byla velmi tuhá a dlouhá zima, což zejména starší lidi mohlo odradit od navštěvování kurzů.

Věkové složení účastníků kurzů je, jak již bylo výše zmíněno, velmi různorodé. V rámci A3V převažují šedesátníci, ovšem vzdělávají se i lidé podstatně mladší i starší. V zimním semestru 2007 byla nejstarším studentem 83letá paní, v roce 2009 byl nejstarším studentem 85letý pán.

5.2.1 Motivace ke studiu

Kolínská akademie třetího věku se na konci každého semestru snaží získat zpětnou vazbu od svých studentů. Tuto zpětnou vazbu získává formou dotazníku, který studenti vyplňují. Já jsem měla tu možnost nahlédnout do těchto vyplněných dotazníků, kde se jedna z otevřených otázek zaměřovala na důvod a motivaci ke studiu.

Jako svou motivaci ke studiu lidé nejčastěji uváděli zájem o nové poznatky, rozšíření vědomostí, motivací byla i snaha o oprášení školních vědomostí a udržení všeobecného rozhledu. Dále také uváděli, že nechtějí, aby jim zakrňoval mozek, chtějí trénovat svou paměť a mají dojem, že studium jim poskytuje náměty k hovoru s mladší generací. Návštěvníci kurzů zabývajících se historií často uváděli, že chtějí vidět pohled na historii i z jiné perspektivy, než jaká jim byla předkládána v dobách jejich studií.

Jazykové kurzy lidé navštěvují proto, že se chtějí dorozumět během svého cestování, ale i proto, aby se domluvili se svými příbuznými (vnoučaty, příbuznými žijícími v USA apod.), aby rozuměli anglicismům, které se objevují v běžné mluvě.

V neposlední řadě byla jako motivace ke studiu uváděna touha po naborání stereotypu, smysluplné zaplnění volného času, touha po sociálním kontaktu. Někteří lidé dokonce uváděli, že bez kurzů na akademii třetího věku si již nedokážou představit svůj život a jsou moc vděční, že tato akademie v Kolíně funguje.

Pro absolvování kurzů se lidé často rozhodnou na základě doporučení známého nebo někoho z rodiny.

5.2.2 Nabídka kurzů

Nabídka kurzů se semestr od semestru liší. Každý semestr se nabízí jazykové kurzy: angličtina na několika úrovních, němčina na několika úrovních a francouzština a ruština podle zájmu. Dále v nabídce zůstávají kurzy práce s počítačem, i když jak bylo zmíněno již výše, jejich nabídka se zužuje a nyní jsou to již kurzy pro pokročilejší uživatele. Dále se v zimním semestru 2007 otevřel kurz digitální fotografie, který vzbudil velký zájem i mezi muži, kurz výtvarné techniky, psychologie a hádanky minulosti. Oproti tomu v zimním semestru 2009 se kromě jazykových a počítačových kurzů otevřely ještě kurzy korálkování, kalendárium, trénování paměti a dobrodružství kriminalistiky. V letním semestru 2010 se opět otvírají kurzy angličtiny a němčiny, práce s počítačem a trénování paměti, znovu se otvírá i kurz digitální fotografie a nově také kurz Neznámé osudy známých a Křesťanské a biblické příběhy, jak je neznáte.

Kurzy vyučují jak stálí učitelé Vysoké školy politických a společenských věd, tak externí učitelé.

V rámci některých kurzů jezdí jejich účastníci i na exkurze, například v rámci kurzů němčiny byla možnost jet na výlet do Drážďan apod.

Dále jsou v rámci akademie třetího věku a akademie volného času pořádány různé konference, na které má přístup široká veřejnost.

Z výše napsaného vyplývá, že mezi U3V ve Wuppertalu a kolínskou A3V je mnoho značných rozdílů. Z velké části odpovídají tomu, že se jedná o jiné formy vzdělávání seniorů. Na U3V ve Wuppertalu se jedná o studium náročnější, strukturovanější a odbornější. Oproti tomu v Kolíně jsou hlavní náplní činnosti A3V jednotlivé kurzy, přičemž jen některé jsou odborné. Přesto je ale místo A3V nezastupitelné, byť neposkytuje tak vysokou úroveň vzdělání jako U3V, a v menších městech nabízí starším občanům možnost, jak smysluplně a aktivně trávit čas a rozvíjet sebe sama.

5.2.3 Rozhovor s lektorkou

Informace o kurzech, počtu uchazečů i o tom, jak to na kolínské akademii třetího věku funguje, jsem zjišťovala částečně z webových stránek školy, především jsem ale čerpala z interních materiálů školy a ze zkušeností Mgr. Petry Hirtlové, která na Vysoké škole politických a společenských věd s.r.o. vyučuje na katedře cizích jazyků a vede také několik kurzů na akademii třetího věku a volného času.

Mgr. Petry Hirtlové jsem se ptala nejen na faktické informace, ale i na její postřehy a zkušenosti, které během svého působení na kolínské vysoké škole načerpala. Na akademii třetího věku a volného času vede kurzy němčiny a kurz Trénování paměti a je koordinátorkou Akademie třetího věku.

Zajímalo mě, jaký ona vidí rozdíl mezi mladými studenty vysoké školy a staršími studenty akademie třetího věku, jak funguje vzdělávání mladších a starších lidí dohromady, jak by charakterizovala seniory, kteří se vzdělávají, jestli pozoruje nějaké změny u starších studentů během semestru, jaké bývají vztahy ve

třídách na akademii třetího věku, ale zajímalo mě i to, co jí samotné výuka starších lidí přináší. Následující pasáž tedy není obecně platným tvrzením, nýbrž jen subjektivními názory a zkušenostmi Mgr. Petry Hirtlové. Přestože tedy nejde o vědecky podložená fakta, či rozsáhlý empirický výzkum, myslím si, že je určité přínosné tyto zkušenosti a postřehy ve své bakalářské práci zmínit.

Rozdíl mezi studenty akademie třetího věku a studenty vysoké školy je dle Mgr. Hirtlové v tom, že studenti A3V si vybírají jen takové kurzy, které je baví a tím pádem je na nich i pak v hodinách znát, že je daná přednáška nebo jazykový kurz skutečně zajímá a že se do hodin těší. Navíc nejsou stresováni žádnou závěrečnou zkouškou, čili je pro ně kurz skutečně především zábavou. Na druhou stranu je na některých na začátku semestru vidět jistý ostych a nejistota, což ale po několika úvodních hodinách obvykle odezní.

O seniorech se také dá říct, že jsou kritičtější a mají snad větší představu o tom, co od kurzu očekávají, zároveň jsou ale za akademií třetího věku velmi vděční. Představuje pro ně totiž možnost úniku ze stereotypu, přináší příležitost vytvoření nových známých, kteří mají stejné zájmy jako oni, zvyšuje jim sebevědomí a senioři si připadají hodnotnější i v očích mladší generace.

Společné vzdělávání starších a mladších funguje na kolínské A3V bez problémů. Často obohacuje obě strany, nejmarkantnější je toto na přednáškách o historii, kdy starší lidé zažili nebo se o mnohých věcech učili jinak, než mladí, mladí zase poskytují starším pohled na historii jinými očima. Tvrzení, že mladší se učí rychleji než staří a že staří potřebují pomalejší tempo, nemusí platit vždy. V několika kurzech je to naopak, staří zde „zahanbují“ mladé – a jedná se dokonce o jazykové kurzy, kdy sedmdesátník reaguje na vše značně rychleji než patnáctiletá dívka. To potvrzuje

poznatky, že důležitá je celková osobnost člověka, projevy a tempo stárnutí je u jednotlivých lidí velmi individuální.

Na specifické potřeby starších se ale samozřejmě musí pamatovat, a sice především v praktických záležitostech. Učebny, kde probíhá výuka A3V, jsou situovány v přízemí a nejlépe na té straně budovy, kde okna nesměřují k hlavní silnici, aby starší lidé neměli problém s porozuměním a nerušil je hluk aut. Materiály musí být tištěny větším fontem apod. Stejně tak je i možnost, že pokud se student ze zdravotního důvodu nemůže fyzicky účastnit výuky, může kurz absolvovat prostřednictvím emailové komunikace, kdy studentovi jsou posílány výukové materiály a on zase musí vypracovávat domácí úkoly, které posílá lektorovi.

Potřeba sociálního kontaktu napomáhá i vzniku nových přátelství mezi staršími lidmi. Nejsnadněji nová přátelství vznikají na tzv. kreativních kurzech, jako je například floristika, korálkování apod. Přátelství vznikají ale i na klasických přednáškách, studenti si poskytují navzájem výpisky, domlouvají se na společné cestě na kurz a z kurzu, často se navštěvují i po skončení semestru.

Lektorce samotné přináší výuka na A3V především možnost čerpat nové poznatky z cenných životních zkušeností starší generace a možnost komunikovat s lidmi, kteří mají sice již velkou část svého života za sebou, ale užívají si i tu zbývající, uspokojení ze smysluplné práce, radost z toho, jak starší lidé postupně nabývají sebevědomí.

6 Závěr

Evropská populace nezadržitelně stárne. Počet lidí v seniorském věku v mnoha zemích již dnes převyšuje počet dětí. Evropská společnost se na tuto situaci snaží reagovat a seniorská populace se pomalu stává cílovou skupinou mnoha služeb. Jednou z těchto služeb, je studium na univerzitách třetího věku, akademiích třetího věku i možnost účasti na jiných formách vzdělávání určených pro starší generaci.

Lze konstatovat, že nabídka těchto aktivit se postupně zvětšuje a možnost rozšířit si své vědomosti dostávají i senioři z jiných než tzv. univerzitních měst. V ČR se tak děje především v posledních dvou desetiletích. Země západní Evropy mají v tomto směru určitý předstih.

V Německu má vzdělávání seniorů již upevněnou pozici, což je dáno především tím, že německá společnost patří k nejrychleji stárnoucím populacím v Evropě, vzdělávání seniorů se v Západním Německu podporovalo o mnoho let dříve než u nás, také nesmíme zapomenout na ekonomickou situaci v zemi a na to, že němečtí senioři patří k nejbohatším v Evropě, s čímž se pojí i skutečnost, že němečtí senioři si mohou finančně dovolit mnoho aktivit, které rozvíjejí jejich poznání – a nemusí se nutně jednat jen o navštěvování různých kurzů.

Nicméně i v českém prostředí se situace rok od roku zlepšuje. Vysoké školy a univerzity nabízejí pestrou škálu kurzů pro posluchače univerzit třetího věku a tyto kurzy jsou i finančně dobře dostupné. O něco horší je situace v menších městech, kde státní vysoké školy a univerzity nejsou. Soukromé školy, které bývají občas i v menších městech, kurzy pro seniory zpravidla nenabízejí, i když lze nalézt i výjimky, viz Akademie třetího věku na soukromé vysoké škole v Kolíně.

Nabídka vzdělávání pro starší generaci se tedy zvyšuje a postupně rozšiřuje i do menších měst. Kdo má o vzdělávání se zájem, má také možnost vzdělávat se. Ovšem jak upozorňuje Mühlpachr, vzdělávání seniorů by se od ostatního vzdělávání nemělo odlišovat pouze věkem studentů, nýbrž i metodikou

vyučování, což se často neděje. Toto zcela nedodrží ani wuppertalská U3V, byť zde je to považováno za specifikum a u jiných německých U3V toto obvykle neplatí. Kolínská A3V přináší seniorům z malého města takové možnosti, které jsou v porovnání s jinými srovnatelně velkými městy s obdobným složením obyvatel nadstandardní. Zásady specifického přístupu ve vzdělávání seniorů jsou zde ale dodržovány jen z malé části. Školy se často odvolávají na to, že koedukace mladých a starých obohacuje obě strany a že si nevšímají žádných problémů. Dle mého názoru může vzdělávání starších a mladších sice obohacovat obě strany, ale zároveň nelze zapomínat na odlišnosti obou skupin, na rozdílné zájmy a potřeby. Vyučovací proces by měl toto respektovat. Obě skupiny se tedy mohou setkávat v rámci některých předmětů, mohou mít společné diskusní hodiny, mohou si vzájemně předávat vědomosti a zkušenosti. Zároveň je ale nezbytné, aby lidé měli možnost získávat nové poznatky v takové formě, která je pro danou věkovou skupinu tou nejvhodnější a nejefektivnější. K tomu je zapotřebí, aby výuku vedli kvalifikovaní lektoři, vzdělaní nejen v daném oboru, ale vybavení také vědomostmi o specifikách vzdělávání té které věkové skupiny. V kontextu s tématem této práce mám na mysli především oblast vědomostí o specifikách vzdělávání seniorů.

Samozřejmě nemůžeme opomenout ekonomickou stránku věci, kdy v reálných podmínkách může být obtížné naplnit kurz jen seniory, a tak škola z finančních důvodů zvolí možnost sdružit akademii třetího věku a akademii volného času dohromady. Stejně tak na univerzitách je často U3V praktikována tak, že starší lidé navštěvují přednášky s klasickými studenty a opět je důvodem často finanční otázka.

Narážíme tak na skutečnost, že byť je proklamována důležitost vzdělávání seniorů a je poukazováno na to, že všichni bez ohledu na věk mají mít přístup ke vzdělání a že státy mají podporovat vzdělávání seniorů, často se tak neděje a sliby zůstávají jen na papíře. Vše je ponecháno na vlastní iniciativě škol, univerzit a podnikavých lidí. Nicméně pozitivem samo o sobě je již skutečnost, že se o tomto tématu hovoří a je mu věnována pozornost. Dokumenty, které by

měly přispět k postupným změnám, jsou zpracované a schválené, nyní je třeba, aby byly naplňovány a zaváděny do praxe.

Vzdělávání se během celého života se totiž stává v neustále se měnícím světě nezbytností a jsem ráda, že možnost vzdělávat se i ve stáří se neustále zlepšuje a také, že jí využívá čím dál více lidí. Nicméně si myslím, že především v oblasti metodiky a přípravy lektorů je stále co zdokonalovat a ještě nějaký čas bude.

7 Soupis bibliografických citací

BENEŠ, Milan. 2003. *Andragogika*. 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia s.r.o., 2003. ISBN 80-86432-23-8

DEWE, Bernd, WIESNER, Gisela, ZEUNER, Christine (Hrsg.). 2004. *Milieus, Arbeit, Wissen: Realität in der Erwachsenenbildung*. Bielefeld: W. Bertelsmann Verlag GmbH&Co.KG. 2004. ISBN 3-7639-1889-2

DIENSTBIER, Zdeněk. 2009. *Průvodce stárnutím: aneb jak ho oddálit*. 1. vyd. Praha:Radix. 2009. ISBN 978-80-86013-88-0

MÜHLPACHR, Pavel 2004. *Gerontopedagogika*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita. 2004. ISBN 80-210-3345-2

MÜHLPACHR, Pavel. 2005. *Schola gerontologica*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita. 2005. ISBN 80-210-3838-1

SAGEBIEL, Felizitas (Hrsg.). 2004. *Life Long Learning-Studieren im Alter (Tagungsdokumentation 15 Jahre SeniorInnenstudium an der Universität Wuppertal)*. Bielefeld:Kleine Verlag GmbH. 2004. ISBN 3-89370-394-2

STUART-HAMILTON, Ian. 1999 *Psychologie stárnutí*. 1.vyd. Praha:Portál. 1999. ISBN 80-7178-274-2

Mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002 [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí. 2008. [cit. 27.3.2010] Aktualizace 1.8.2008. Dostupné z WWW
<<http://www.mpsv.cz/files/clanky/1205/madrid.pdf>>

Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012 (Kvalita života ve stáří) [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí. 2008. [cit. 1.4.2010] Aktualizace 1.8.2008. Dostupné z WWW
<<http://www.mpsv.cz/cs/5045>>

Nová mezigenerační solidarita jako odpověď na demografické změny [online]. Praha: Senát Parlamentu České republiky. [cit. 19.4.2010].Aktualizace19.4.2009. Dostupné z WWW
<<http://www.senat.cz/xqw/webdav/pssenat/original/43773/35902>>

Population [online]. Berlin: Statistisches Bundesamt Deutschlands. 2010. [cit. 5.3.2010]. Aktualizace 22.1.2010. Dostupné z WWW <<http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/Sites/destatis/Internet/EN/Content/Statistics/TimeSeries/LongTermSeries/Population/Content100/lrbev01>>

Univerzity třetího věku [online]. Helpnet.cz-portal pro osoby se specifickými potřebami. 2010. [cit. 10.3.2010]. Aktualizace 10.3.2010. Dostupné z WWW <<http://www.helpnet.cz/seniori/univerzity-tretiho-veku>>

Věkové složení obyvatelstva v roce 2008. [online]. Praha: Český statistický úřad. 2010. [cit. 5.3.2010]. Aktualizace 5.3.2010. Dostupné z WWW <<http://czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/4003-09>>

Zásady OSN pro seniory [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí. 2005. [cit. 12.4.2010]. Aktualizace 11.5.2005. Dostupné z WWW <<http://www.mpsv.cz/cs/1111>>

8 Bibliografie

KLEVETOVÁ, Dana. DLABALOVÁ, Irena. 2008. *Motivační prvky při práci se seniory*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, a.s., 2008. ISBN 978-80-247-2169-9

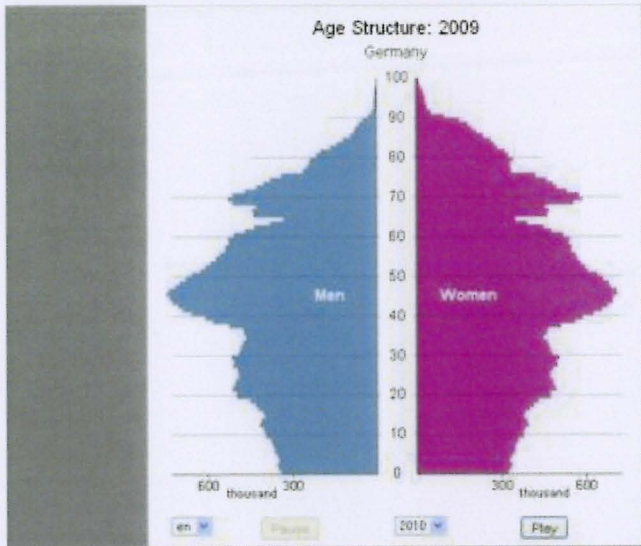
SÝKOROVÁ, Dana. 2007. *Autonomie ve stáří. Kapitoly gerontologie*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2007. ISBN 978-80-86429-62-5

SÝKOROVÁ, Dana. Šimek, Dušan. Dvořáková, Miroslava. 2005. *Třetí věk trojí optikou*. 1.vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005. ISBN 80-244-1006-0

9 Přílohy

Příloha A

Věkové rozložení obyvatelstva v Německu v roce 2009 (*Statistisches Bundesamt Deutschlands, 2010*)

Příloha B

Podíl obyvatel ČR ve věkové skupině 0-14 a 65 a více let v letech 1950-2008 (*Český statistický úřad, 2010*)

